

Verndarsvæði í byggð

FLATEY Á BREIÐAFIRÐI

VINNSLUTILLAGA OG GREINARGERÐ

til kynningar og umsagnar, 7. júní 2018

ATA

EFNISYFIRLIT

Inngangur	1
I. Tillaga að verndarsvæði í byggð	2
1. Mörk svæðis og skipulag	3
2. Rökstuðningur tillögu	6
3. Kynning og samráð við tillögugerðina	7
4. Vernd og uppbygging	8
II. Greinargerð með tillögu	10
Inngangur	11
1. Svæðislýsing	11
2. Saga og þróun byggðar	17
3. Minjar	23
4. Greining á svipmóti byggðarinnar	26
5. Varðveislumat	40
6. Vernd og uppbygging	48
Heimildaskrá	50

A1216-002-D08

INNGANGUR

Flatey á Breiðafirði er einstakt svæði á Íslandi vegna sérstæðrar náttúru, menningarminja og landslagsheildar. Eyjan er hluti af verndarsvæði Breiðafjarðar, sbr. lög nr. 54/1995.

Sjálfstjórnin í Flatey er mikið menningarverðmæti hvort heldur sem litið er til einstakra húsa, umhverfis þeirra, samstæðu húsa eða þorpsins sem heildar. Sérstaklega þorpsins er talin slík að minnstu inngrip eða breytingar á húsum geti haft veruleg áhrif á svipmót byggðarinnar.¹ Auk þess sem byggingararfurinn hefur verndargildi er saga byggðar í eyjunni merkileg. Hvorutveggja er mikilvægt á landsvísu.

Þorpið í Flatey og nágrenni þess er skilgreint sem hverfisverndarsvæði í Aðalskipulagi Reykhólahrepps 2006-2018 og þar eru sett ákvæði um varðveislu byggðarinnar og einstakra húsa, s.s. að ákvarðanir um breytingar á byggðinni eða á einstökum húsum séu teknar með þekkingu á því gildi sem þau hafa fyrir umhverfi, sögu og byggingarlist.

Vegna sögulegs og menningarlegs gildis þorpsins í Flatey hefur Reykhólahreppur ákveðið að leggja til við mennta- og menningamálaráðherra að það verði gert að *verndarsvæði í byggð* í samræmi við lög nr. 87/2015². Í lögnum er „verndarsvæði í byggð“ skilgreint sem „Afmörkuð byggð með varðveislugildi sem nýtur verndar samkvæmt ákvörðun mennta- og menningarmálaráðherra á grundvelli laga þessara.“ Með því að leggja til að byggðin í Flatey verði gerð að verndarsvæði í byggð vill Reykhólahreppur festa verndun svæðisins enn frekar í sessi.

¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

² Fundargerð 395. fundur sveitarstjórnar Reykhólahrepps fimmtudaginn 21. júlí 2016.

Sjálf tillagan að verndarsvæðinu er sett fram í I. hluta þessa skjals en rökstuðningur hennar í II. hluta. Þessir tveir hlutar skjalsins skiptast í eftirfarandi kafla:

I. Tillaga að verndarsvæði í byggð

1. Mörk svæðis og skipulag
2. Rökstuðningur tillögu
3. Kynning og samráð við tillögugerðina
4. Stefna um vernd og uppbyggingu

II. Greinargerð með tillögu

Inngangur

1. Svæðislýsing
2. Saga og þróun byggðar
3. Minjar
4. Greining á svipmóti byggðarinnar
5. Varðveislumat
6. Vernd og uppbygging

Heimildaskrá

Skjalið er unnið út frá leiðbeiningum Minjastofnunar Íslands um verndarsvæði í byggð.³

³ Verndarsvæði í byggð. Tillaga og greinargerð. Leiðbeiningar Minjastofnunar. Minjastofnun Íslands.

An aerial photograph of a coastal village. In the foreground, there are several colorful houses: a yellow one with a white roof, a blue one with a white roof, a grey one with a dark roof, and a dark grey one with a red roof. A dirt road winds through the houses. In the background, there is a large body of water with a small boat. The text "I. TILLAGA AÐ VERNDARSVÆÐI Í BYGGÐ" is overlaid on the left side of the image.

I. TILLAGA AÐ VERNDARSVÆÐI Í BYGGÐ

1. MÖRK SVÆÐIS OG SKIPULAG

Svæðið sem lagt er til að verði gert að „verndarsvæði í byggð“ er afmarkað sem hverfisverndarsvæði í Aðalskipulagi Reykhólahrepps 2006-2018, sjá mynd 1. Innan marka þess svæðis er þorpið, aðliggjandi mýrar og strönd og svæðið umhverfis kirkjuna.

Mynd 1. Mörk þess svæðis sem gerð er tillaga um að verði verndarsvæði í byggð

Markmiðið með hverfisverndinni er að tryggja eins og mögulegt er varðveislu byggðarinnar og einstakra húsa og að ákvarðanir sem varða breytingar á byggð eða á einstökum húsum séu teknar með þekkingu á því gildi sem þau hafa fyrir umhverfi, sögu og byggingarlist.⁴

Norðan og austan þorpsins er strandsvæði með bryggjum, görðum og vörum, s.s. Silfurgarður, Stórigarður og Eyjólsbryggja, sem eru merkir minnisvarðar um tilraunir til hafnarbóta í Flatey. Á strandsvæðinu er auk þess fjölbreytt fuglalíf.

Innan hverfisverndarsvæðisins og í jaðri þess eru mýrarnar; Skansmýri, Innstabæjarmýri og Brekkubæjarmýri, sem hafa takmarkað byggðapróunina og eru ekki framræstar.

Suðurhluti hverfisverndaða svæðisins nær yfir kirkjuna, kirkjugarðinn og Klausturhóla þar sem talið er að landnámsbær eyjunnar hafi staðið.

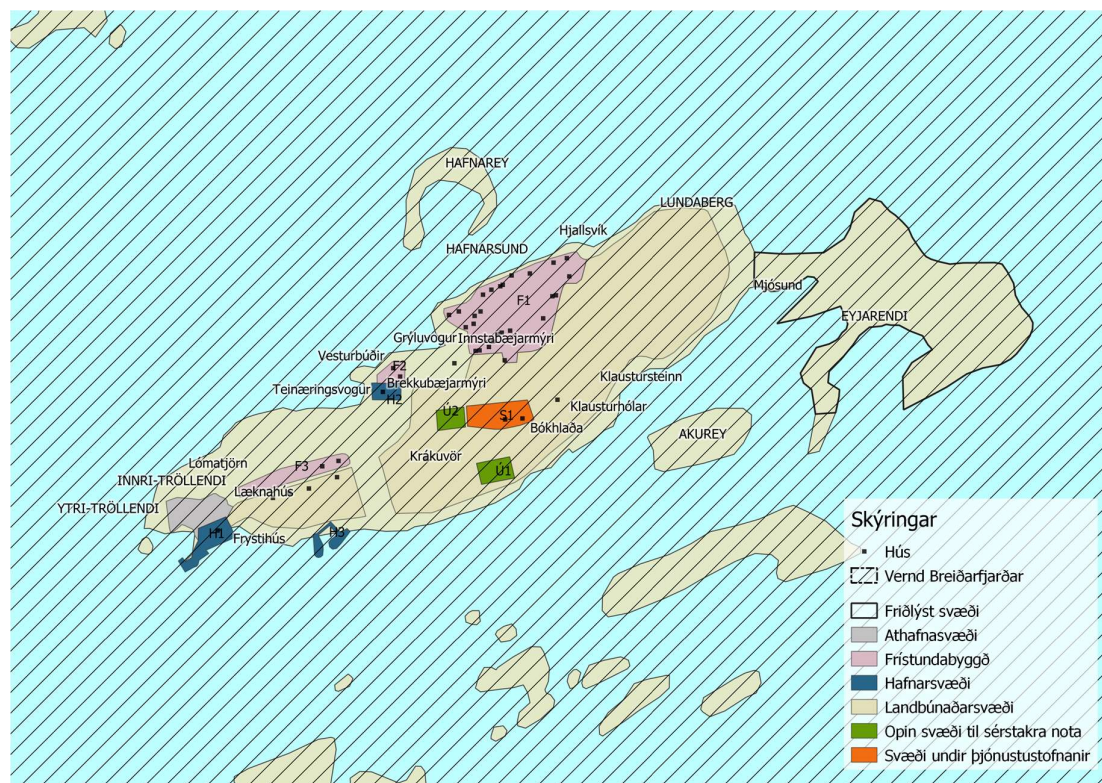
Ákvæði hverfisverndar eru eftirfarandi:

- Halda skal byggingaframkvæmdum í lágmarki og þess gætt að þær leiði til eins lítillar röskunar og kostur er.
- Fylgja skal skilmálum í fyrirliggjandi deiliskipulagi fyrir þorpið þar sem markmið eru sett fram um að styrkja þorpsmyndina eftir því sem kostur er og stuðla að verndun og viðhaldi einstakra húsa sem og þorpsins sem heild.
- Leyfilegt er að reisa tvö ný hús á lóðum þar sem áður stóðu hús og skulu þau falla að þeirri byggð sem fyrir er hvað varðar útlit og yfirbragð.

⁴Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

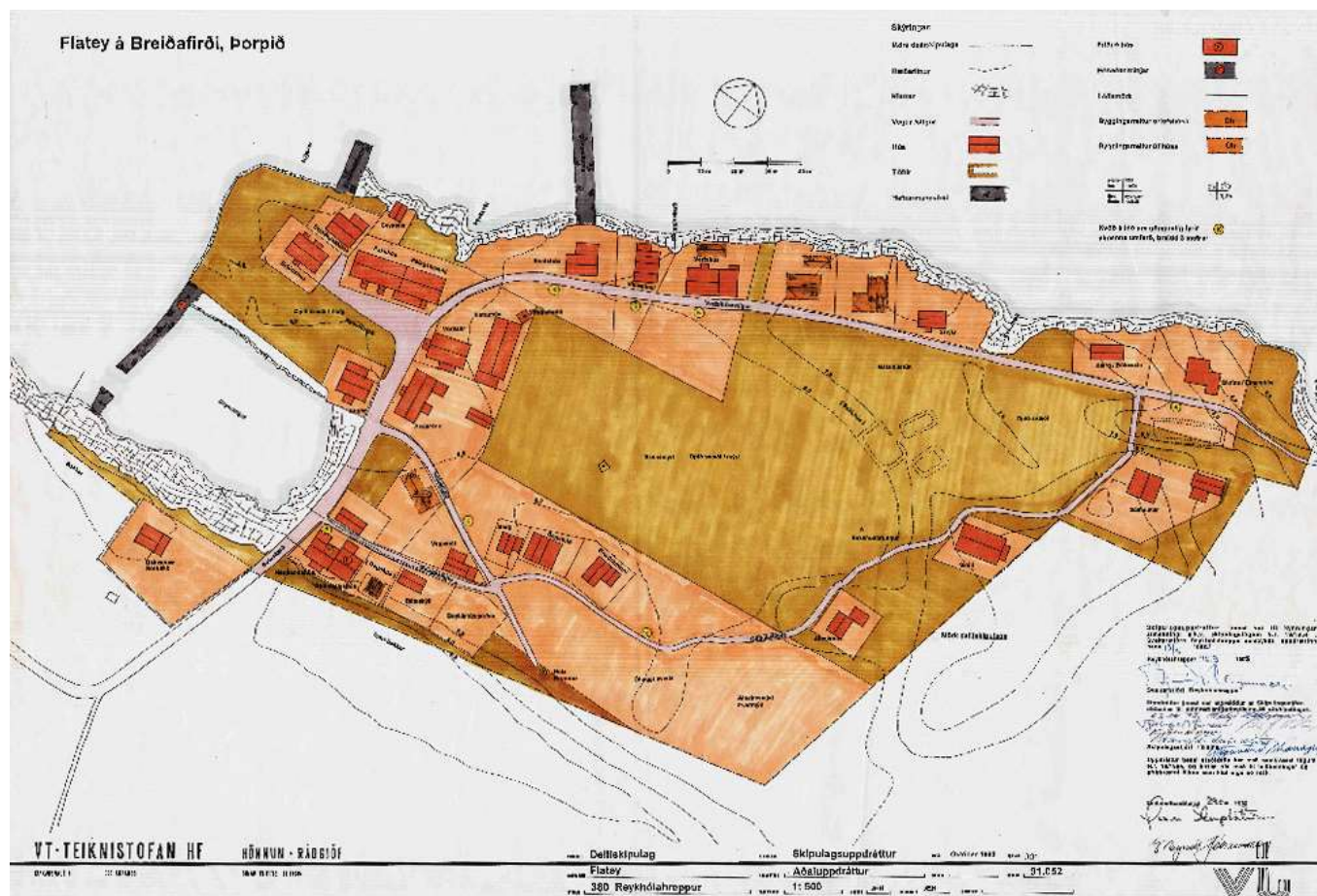
- Að öðru leyti gilda ákvæði þjóðminjalaga varðandi þekktar þjóðminjar

Í þorpinu er í gildi deiliskipulag sem ber heitið „Flatey á Breiðafirði, Þorpið“ samþykkt í maí 1993. Stærð svæðis er 3,4 ha.

Mynd 2. Byggt á Aðalskipulagi Reykhólahrepps 2006-2018 ⁵

⁵ Landmótun, 2008.

Mynd 3. Flatey á Breiðafirði, Þorpið (Deiliskipulagsupphráttur).⁶

⁶ VT Teiknistofa

2. RÖKSTUÐNINGUR TILLÖGU

Flatey á sér langa og merka sögu og þó að búseta í Flatey sé rakin aftur til landnáms er hér lögð áhersla á verslunar- og byggingarsöguna sem þorpið í Flatey endurspeglar í dag.

Tillaga þessi byggir í grunninn á viðamikilli byggða- og húsakönnun sem Guðmundur L. Hafsteinsson⁷ gerði samhliða mótun Aðalskipulags Reykhólahrepps árið 2006 og var jafnframt grunnur að skilgreiningu hverfisverndarsvæðis í Flatey. Vinnan byggir einnig að miklu leyti á Fornleifaskrá⁸ frá árinu 2016 sem unnin var af Birnu Lárusdóttur, Elínu Ósk Hreiðarsdóttur og Garðari Guðmundssyni.

Helstu rök fyrir því að skilgreina Flatey sem verndarsvæði í byggð eru:

- Þorpið í Flatey býr yfir gæðum sem eru einstök á landinu öllu. Byggðin er vitnisburður um fyrri tíma og þá sérstöku menningu sem hefur einkennt eyjabúskap við Breiðafjörð í gegnum aldirnar.
- Byggðin telst hafa hátt varðveislugildi sem mótast af samspili menningarminja, landslags, fornleifa, húsa og mannvirkja.
- Í þorpinu má finna einstaklega vel varðveittar húsabyrpingar sem mynda fjölbreyttar svipmótsheildir.
- Upprunagildi húsanna er hátt og ástand húsanna gott sem helgast af alúð sem fasteignaeigendur hafa sett í viðhald á þeim.

Sérstaða þorpsins í Flatey er talin slík að minnstu inngrip eða breytingar á húsum geta haft veruleg áhrif á ásýnd byggðar. Mikilvægi þess að vernda þorpið er því ekki einungis bundið við Flatey heldur landið allt.⁹

⁷ Þorpið í Flatey á Breiðafirði. Byggða- og húsakönnun.

⁸ Fornleifar í Flatey: Aðalskráning.

Nánari rökstuðning fyrir tillögunni er að finna í II. hluta þessarar greingargerðar, þar sem sérkennum og verndargildi svæðisins er lýst.

⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

3. KYNNING OG SAMRÁÐ VIÐ TILLÖGUGERÐINA

Í lögnum og reglugerð um verndarsvæði í byggð nr. 575/2016 er kveðið á um að gera skuli grein fyrir því samráði sem hefur verið haft við íbúa við gerð tillögu að verndarsvæði. Í samræmi við lög og reglugerð var lögð áhersla á samráð við hagsmunaaðila í mótun tillögu að verndarsvæði.

Til að vinna að tillögugerðinni skipaði sveitarfélagið skipað og fékk ráðgjafarfyrirtækið Alta sér til aðstoðar. Í stýrihópnum sitja: Áslaug Berta Guttormsdóttir og Karl Kristjánsson f.h. Reykhólahrepps og Gyða Steinsdóttir og Valdimar Valdimarsson f.h. Framfarafélags Flateyjar. Verkefnisstjóri f.h. Alta er Matthildur Kr. Elmarsdóttir skipulagsfræðingur.

Snemma í vinnuferlinu, 31. janúar 2018, var þeim sem eiga fasteignir í Flatey boðið á samráðsfund þar sem tillögugerðin var kynnt og rætt um hvernig viðhalda megí byggðinni út frá verndargildi hennar. Markmið samráðsfundarins var að eiga samtal við hagsmunaaðila um tillögugerðina. Ekki voru kynntar tillögur, heldur var markmiðið að safna efnivið sem gæti nýst inn í tillögugerðina. Fundarmenn óskuðu eftir að fá tækifæri til að skila inn athugasemdum í framhaldi af fundinum og var fundarmönnum og öðrum á netfangalista Framfarafélags Flateyjar boðið að senda ábendingar og sjónarmið varðanda tillögugerðina til 21. febrúar.

Haft var samráð við Minjastofnun við mótun tillögunnar.

Gerð var grein fyrir þeim ábendingum og athugasemdum sem bárust á samráðsfundinum og þeim sem bárust eftir fundinn í samantekt og hún send þeim höfðu sent athugasemdir og á netfangalista Framfarafélags Flateyjar. Sú samantekt var einnig kynnt á kynningarvef um verkefnið (www.flateyverndartillaga.com).

Tillögudrög voru send til hagsmunaaðila til rýni og þeim gefinar um tvær vikur til senda inn athugasemdir. Unnið var úr ábendingum og í kjölfarið gengið verður frá tillögu til kynningar og umsagnar (tillaga með verndarstefnu ásamt greinargerð) og hún birt á vef, send til Framfarafélagsins og annarra hagsmunaaðila til umsagnar í byrjun júní 2018. Frestur til að senda inn athugasemdir og ábendingar var gefinn til 15. ágúst 2018.

Ný sveitarstjórn mun fjalla um tillöguna og framkomnar athugasemdir við hana í ágúst/september og taka ákvörðun um framhaldið. Ef ákveðið verður að auglýsa tillöguna formlega skv. 5. gr. laga um verndarsvæði í byggð, gefst aftur 6 vikna athugasemdafrestur áður en gengið er frá tillögu til ásamt greinargerð til ráðherra.

4. VERND OG UPPBYGGING

Sú tillaga að gera þorpið að verndarsvæði í byggð á grunni laga þar um og tilheyrandi tillaga að verndarstefnu sem hér er sett fram, er í senn árétting á því sem þegar gildir um þorpið og staðfesting á mikilvægi þess á svæðis- og landsvísu.

Segja má að þorpið í Flatey sé nú þegar verndarsvæði ef litið er til þess hve vel hefur tekist að standa vörð um húsin og miðað við þau ákvæði sem gilda um byggðina samkvæmt lögum um menningarminjar og lögum um vernd Breiðafjarðar, auk stefnu og ákvæða í verndaráætlun Breiðafjarðar, aðalskipulagi Reykhólahrepps og í gildandi deiliskipulagi fyrir þorpið. Engu að síður þykir ástæða til að skilgreina svæðið sem verndarsvæði í byggð til að festa vernd þess ennfrekar í sessi til langrar framtíðar.

Auk gildandi ákvæða hefur við mótun tillögu að verndarstefnu verið litið til þeirra áherslna sem samfélagið í Flatey hefur þegar mótað í svokölluðum samfélagssamningi Flateyinga sem byggður er á áherslum sem komu fram á Eyjaþingi hagsmunaaðila í Flatey sumarið 2010. Samkvæmt samningnum líta Flateyingar líta svo á að aðstandendur húsanna hafa sinnt hlutverki gæslumanna Flateyjar og staðið vörð um náttúru eyjarinnar, menningar og sögu. Lögð er áhersla á að varðveita arf forfeðra og skerða ekki möguleika kynslóða framtíðarinnar á að geta upplifað einstakt umhverfi Flateyjar.

Í takt við þessar áherslur er lögð áhersla á jafnvægi á milli verndunar og uppbyggingar þannig að byggð í Flatey nái að þrífast um leið og staðinn er vörður um þau miklu menningarverðmæti sem í þorpinu eru. Með því er átt við að verndun þýði ekki að engu megi breyta í eldri byggð, heldur að

breytingar innan verndarsvæðis skuli miða að því að styrkja þá þætti í byggðinni sem varðveislugildi hennar felst í.

Í eftirfarandi tillögu að verndarstefnu er sett fram meginmarkið fyrir Flatey sem lýsir framtíðarsýn m.t.t. samfélags og umhverfis. Til þess að stuðla að framtíðarsýninni er sett fram markmið sem snúa að þrennu; samfélagi og búsetu; byggingum og mannvirkjum; og minjum og landslagi. Fyrir hvert markmið eru settar fram leiðir sem annarsvegar geta verið áherslur til að fylgja eftir við aðal- og deiliskipulagsgerð og hinsvegar verkefni, aðgerðir eða framkvæmdir sem lagt er til að ráðist verði í til að viðhalda byggð og minjum.

Tillaga að verndarstefnu

Framtíð í Flatey

Meginmarkmið: Byggð í Flatey beri vitni um ríka virðingu fyrir menningarverðmætum og lífríki. Vandað sé til viðhalds húsa, minja og landslags út frá varðveislugildi en um leið leitast við að styðja við samfélag eyjarinnar.

Samfélag og búseta

Markmið: Stuðlað verði að því að heilsársbúseta viðhaldist í Flatey. Ferðaþjónusta þróist innan þolmarka náttúru og mannlífs og umhverfisvænar áherslur séu í öndvegi við þróun atvinnulífs og byggðar.

Byggingar og mannvirki

Markmið: Unnið verði að því að vernda og styrkja svipmót byggðarinnar og viðhalda byggingarlistarlegu og menningarsögulegu gildi hennar, ásamt samspili við einstaka náttúru og landslag. Stuðlað verði að verndun og viðhaldi einstakra húsa sem og þorpsins sem heildar.

Minjar og landslag

Markmið: Vernda fornminjar og landslagssérkenni sem bera vitnisburð um sögu Flateyjar og Breiðafjarðar allt aftur til landnáms. Tryggja vernd einstakrar náttúru eyjarinnar, landslags og landslagsheilda.

Leiðir að þessum markmiðum eru settar fram í 6. kafla og er gert ráð fyrir að þær verði leiðbeinandi við skipulagsgerð og framkvæmdir innnan verndarsvæðis.

II. GREINARGERÐ MEÐ TILLÖGU

INNGANGUR

Þessi hluti sem er greinargerð með tillögu að verndarsvæði, skiptist í eftirfarandi kafla:

1. Svæðislýsing: Lýsing á því svæði sem lagt er til að verði afmarkað sem verndarsvæði í byggð. Fyrst er fjallað um þá landslagsheild sem Flatey er hluti af, þ.e. Breiðafjörð. Síðan er helstu einkennum Flateyjar sjálfrar lýst.
2. Saga byggðar: Stutt yfirlit fyrir sögu Flateyjar sem hefur mótað svipmót byggðarinnar í eyjunni.
3. Minjar: Umfjöllun um þær fjölbreyttu minjar sem hafa verið skráðar í Flatey og endurspegla merka sögu Flateyjar og Breiðafjarðar, minjar sem tengjast m.a. búskap, þéttbýli, sjósókn, verslun og ræktun.
4. Svipmót byggðar: Greining a svipmóti byggðar. Umfjöllun byggir á byggða- og húsakönnun.
5. Varðveislumat: Gerð grein fyrir niðurstöðum mats á varðveislugildi byggðarinnar byggt á mati á listrænu, menningarsögulegu, umhverfislegu og upprunalegu gildi hennar.
6. Uppbygging og vernd: Framsetning tillögu að verndarstefnu fyrir verndarsvæði í byggð sem stuðlar að því að varðveita það sem gefur byggðinni gildi og styrki einkennandi svipmót og yfirbragð hennar.

10 Breiðafjarðarnefnd, 2014.

1. SVÆÐISLÝSING

Breiðafjörður

Breiðafjörður liggur milli Snæfellsness og Barðastrandar. Innri hluti hans nýtur sérstakar verndar samkvæmt lögum nr. 54/1995. Ákvæði laganna taka til allra eyja, hólma og skerja á Breiðafirði ásamt fjörum í innri hluta fjarðarins sem markast af línu dreginni frá Ytranesi á Barðaströnd við fjörðinn norðanverðan í Hagadrápssker um Oddbjarnarsker, Stagley og Höskuldsey í Vallabjarg (einnig kallað Vallnabjarg) að háhryggsunnanverðu.¹⁰

Í Verndaráætlun Breiðafjarðar segir um sérstöðu Breiðafjarðar: „*Eyjaklasinn á Breiðafirði er einstakur á Íslandi og ekkert svæði sambærilegt. Svæðið er einnig sérstakt á heimsvísu. Vernd svæðisins er einkum tilkomin vegna sérstaks landslags, lífríkis, jarðmyndana og menningarminja. Náttúrufar svæðisins er sérlega fjölbreytt og auðugt en svæðið er einnig þekkt fyrir sérstæðan hlunnindabúskap og menningarminjar tengdar honum*“.¹¹

11 Breiðafjarðarnefnd, 2014.

Mynd 4. Mörk verndarsvæðis Breiðafjarðar¹²

Landslagið og sjávarföllin mynda í sameiningu mikið sjónarspil þar sem straumar um þröng eyjasund geta verið eins og stórfjót á að horfa.¹³

Fjörðurinn er umkringdur fjöllum á þrjá vegu en margir firðir ganga inn úr honum, þeirra stærstur Hvammsfjörður í austurátt. Við vogskorna ströndina er undirlendi fremur lítið en þar eru sveitabýli og nokkrir byggðakjarnar, en þeir eru taldir réttsælis um fjörðinn: Reykhólar, Búðardalur, Stykkishólmur, Grundarfjörður, Ólafsvík, Ríf og Hellissandur.¹⁴

¹² Breiðafjarðarnefnd, 2014.

¹³ Breiðafjarðarnefnd, 2014.

¹⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Lífríki Breiðafjarðar er sérstakt, auðugt og fjölbreytt. Grunnsvæðið skapar góðar aðstæður fyrir sjávardýr og fiskgengd var mikil í Breiðafirði um aldir og þar er fjölbreytt fuglalíf. Gróðurfar eyjanna er gróskumikið en fjölbreytni gróðurs er mismunandi milli eyja. Á eyjum næst landi er gróðurfar fjölbreytt og svipað því sem gerist á nærliggjandi ströndum en á eyjum utar á firðinum er gróðurfar fábreyttara.¹⁵

Jarðvegur er víðast grunnur, vatnsskortur er víða vandamál og neysluvatn er helst að finna í mýrum stærstu eyjanna. Auk fiskveiða og hefðbundins búskapar nýttu Breiðfirðingar ýmis hlunnindi, m.a. sól, skelfisk, sel, dún, fugl og egg, og nýta enn þann dag í dag þó í minna mæli sé en áður.¹⁶

Með tilliti til sérstöðu Breiðafjarðar er með Verndaráætlun Breiðafjarðar lögð áhersla á að vernda og viðhalda eftirfarandi:

- Landslag og landslagsheildir.
 - Einstakar jarðmyndanir.
 - Hverir í fjöllum.
- Fundarstaðir sjaldgæfra bergtegunda.
- Svæði innan verndarsvæðisins þar sem finna má óvenjulega mikið lífmagn, fjölbreytileika lífvera og/eða búsvæði sjaldgæfra tegunda.
- Einstakar tegundir lífvera sem eru:
 - Undirstaða í fæðukeðju.
 - Ábyrgðartegundir Íslendinga.
 - Sjaldgæfar tegundir á lands- og/eða heimsvísu.
- Menningarmínjar.

¹⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

- Uppistandandi hús. Varðveislumat við gerð húsakannana er forsenda til að taka ákvörðun um hvaða hús sé æskilegt að vernda.
- Menningarminjar í hættu. Fornleifaskráning er forsenda fyrir því að hægt sé að meta hvort minjar séu í hættu eða ei.
- Örnefni. Skráning örnefna á sjó og landi er forsenda fyrir því að hægt sé að varðveita þau.¹⁷

Flatey

Flatey er á norðanverðum Breiðafirði og telst til svonefndra Vestureyja, víðáttumikillar eyja- og skerjabyrpingar, með um 600 grasivaxnar eyjar auk fjölda skerja. Grunnsævi er nánast á öllu svæðinu sem Vestureyjar ná yfir með víðlendum fjörusvæðum, skerjafláku, stökum skerjum, blindskerjum og boðum.¹⁸

Austurhluti Flateyjar var friðlýstur árið 1975 vegna fuglaverndar. Náttúrfegurð eyjarinnar er mikil og fuglalíf óvenju fjölskrúðugt. Friðlandið nær yfir austurhluta eyjarinnar ásamt eyjum og hólum sunnan við Flatey.¹⁹

Náttúruverndargildi svæðisins felst fyrst og fremst í að svæðið er búsvæði og varpsvæði mikilvægra fuglastofna á íslenskan og alþjóðlegan mælikvarða, þ.m.t. sjaldgæfra varpfugla á Íslandi og fugla sem eru á válista Alþjóða Náttúruverndarsamtakanna (IUCN). Í friðlandinu er einstaklega fjölbreytt fuglalíf og þar er varpsvæði þórshana sem er sjaldgæfur fugl á landsvísi og er á válista Náttúrufræðistofnunar Íslands

sem tegund í hættu. Einnig verpa þar ábyrgðartegundir Íslendinga, s.s. kría og lundi. Þá er mikið æðarvarp innan marka friðlandsins. Á svæðinu eru miklar leirur með fjölbreyttu lífríki sem eru mikilvægar til fæðuöflunar fyrir margar tegundir fugla. Vísindalegt gildi svæðisins er mjög hátt og er fuglalíf vaktað og rannsakað þar reglulega.²⁰

Flatey sem er stærst Vestureyja er flatlend eins og nafnið gefur til kynna. Um miðbik hennar að endilöngu gengur 10-12 m hár hryggur og hallar landi niður að ströndinni að sunnan og norðan. Eyjan er um 1850 m að lengd og breiðust um 400 m. Suður af hryggnum er landið að mestu jafnt með ávöllum halla fyrir hana miðja. Þar eru aðaltún Flateyjar. Norðan við háhrygg eyjarinnar liggja mýrarsund samhliða honum en aðrir lægri hryggir sem verða að klárum klettabökkum við norðurströnd hennar. Austan við miðja ey breikkar háryggurinn og breiðir úr sér og tekur þannig að hann tekur þvert yfir eyna, og verður hún þar nokkuð jafnhá milli stranda. Þar heitir Lundaberg og var þar gerð braut fyrir litlar flugvélar um 1960. Þegar inn fyrir Lundaberg kemur hækkan landið aftur og við tekur austasti hluti eyjarinnar. Hann teygist í suðaustur og síðan suður frá aðaleynni, er nálægt því að vera sjálfstæð eyja og nefnist Eyjarendi. Mjósund heita þar sem Eyjarendinn tengist aðaleynni með lágum hálsi eða eiði. Á Eyjarendanum voru ræktuð allstór tún um 1970 og þar eru leifar af gömlum nátthaga.²¹

Frá Eyjarenda liggur til útsuðurs og samhliða heimaeynni hólma- og eyjarani sem kallast Heimalönd og verður þar gengt. Þar eru Akurey, Langey, Máfeyjar og margir smærri hólmar. Heimalöndin teygja sig lengra til vesturs en Flatey sjálf og mynda þau stóran vog meðfram endilangri

¹⁷ Breiðafjarðarnefnd, 2014.

¹⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹⁹ Landmótun, 2008.

²⁰ Af vef Umhverfisstofnunar

²¹ Árni Björnsson, Eysteinn G. Gíslason, Ævar Petersen, 1989.

suðurhlið hennar. Kallast hann Hólsbúðarvogur en eldra nafn hans var Flateyjarvogur. Hann opnast mót hafi en allstórt sker sem heitir Hjallasker er fyrir miðju vogsmynni og dregur úr sjógangi í hafátt. Vesturendi Flateyjar nefnist Tröllendi og liggur suðurhlið hans að vognum. Þar var á sínum tíma byggð hafskipabryggja og frystuhús. Nokkru innar á vognum liggur röð af skerjum þvert yfir hann og skiptir vognum í tvo hluta, Þrísker og Svartbakkasker. Milli þeirra að austan, Heimalanda að sunnan, Hjallaskers að vestan og Tröllenda að norðan, er hreint, sæmilega djúpt, rúmgott og hringmyndað lón sem er ytri hluti Hólsbúðarvogs. Þar er áðurnefnd bryggja og allgóð höfn en ókyrrt verður þar þó í hvassri vestanátt. Siglingaleið er inn á voginn beggja megin við Hjallasker. Innan við Þrísker grynast Hólsbúðarvogur og innsti hluti hans þornar um stórar fjörur. Við voginn eru nokkrar varir og uppsátur á sunnanverðri Flatey frá gamalli tíð.²²

Norðurhlið Flateyjar er nokkuð bein utan frá Tröllenda inn fyrir Lundaberg og er það um einn og hálfur km. Þar eru víðast lágir klettabakkar með grýttri fjöru fyrir fram. Á þeirri leið miðri er þó strandlengjan rofin af tveimur vogum sem gang inn í eyna frá norðvestri. Eru það Teinæringsvogur vestar og Grýluvogur. Milli þeirra er tangi og fram af honum bryggjusker. Fram í það fjarar og við vissa sjávarhæð myndast vogur milli þess og tangans sem kallast Kerlingarvogur. Teinæringsvogur er illa varinn fyrir utan átt en lending er þar góð og rúmgott uppsátur. Í áðurnefndum tanga norðan hans segja heimildir að verið hafi „mikil byggð“ og hétu þar Vesturbúðir. Í skarði norðan í tanganum, og hallandi sandfjöru fram af því, er Vesturbúðavör og liggur leiðin upp í hana með

Bryggjuskeri austanverðu. Hlífir það henni nokkuð fyrir utanátt, ásamt hlaðinni grjótbryggju.²³

Grýluvogur liggur til austurs frá Bryggjuskeri og Vesturbúðarvör. Honum er lokað með honum nafnkunna Silfurgarði og er algerlega öruggur geymslustaður fyrir marga smábáta. Eldri nöfn á Grýluvogi eru Munaðarvogur og Ferjuvogur. Fyrir botni Grýluvogs og á tanganum norðan hans er gamla „kauporgið“ eða verslunarplássið sem í daglegu tali nefnist einfaldlega „Plássið“.²⁴

Við Voginn standa verslunar- og íbúðarhús frá blómatíma Flateyjar í verslun og útgerð á 19. öld og fyrri hluta 20. aldar. Bak við Plássið er allstór mýri, Skansmýri, en norðan hennar liggja sjávarbakkarnir áfram í átt að Lundabergi. Umhverfis mestalla mýrina standa íbúðarhús, flest yngri og minni um sig en húsin í Plássinu.²⁵

Úti fyrir Flatey norðan við verslunarplássið og fyrrnefndar bryggjur er Hafnarey, skeiðulaga klettaeyja sem umlykur lyngnan poll, Flateyjarhöfn eða Höfn. Án hennar hefði Flatey tæplega orðið miðstöð verslunar og útgerðar á Breiðafirði. Þar gátu kaupför legið við festar í öruggri höfn og í góðu skjóli fyrir öllu áttum nema í verstu vestanátt þegar gefið getur yfir rif á milli vesturhluta Hafnareyjar og Hafnarhólma.²⁶

Sundið á milli Flateyjar og Hafnareyjar kallast Hafnarsund og þar er straumur þyngri en í öðrum Vestureyjasundum. Staðhættir við Flatey norðanverða voru ákjósanlegir fyrir útgerð og verslun og réðu úrslitum um að Flatey varð verslunarstaður og að verslunarhúsum var valinn staður á ströndinni sunnan Hafnareyjar.²⁷

²² Árni Björnsson, Eysteinn G. Gíslason, Ævar Petersen, 1989.

²³ Árni Björnsson, Eysteinn G. Gíslason, Ævar Petersen, 1989.

²⁴ Árni Björnsson, Eysteinn G. Gíslason, Ævar Petersen, 1989.

²⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

²⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

²⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 5. Flatey er á Breiðafirði

Flatey er eina eyjan á Breiðafirði þar sem enn er heilsársbúseta. Byggðin lifnar við á sumrin og eru húsin að mestu leyti sumardvalarstaðir húseigenda. Ferjan Baldur gengur frá Stykkishólmi til Brjánslækjar með viðkomu í Flatey. Hún siglir daglega reglulega allt árið. Baldur leggur að við Tröllenda en þaðan liggur akvegur að þorpinu. Vegurinn liggur í gegnum þorpið.

Þorpið í Flatey

Búsetu í Flatey má rekja aftur til landnáms en segja má að þorpið í dag endurspegli áhugaverða verslunar- og byggingarsögu Breiðafjarðar.

Þorpið sem nú er eitt helsta einkenni Flateyjar, býr yfir sérstökum gæðum sem eru bundin umhverfi húsanna, þorpinu sem heild og einstökum húsum. Þorpshúsin 40 mynda þyrpingu með fjölbreyttu bæjarmynstri.

Nánar er fjallað um þorpið í greiningu á svipmóti byggðarinnar í kafla 6.²⁸

²⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 6. Þéttbýlið í Flatey og byggingar á Bókhúsaflöt

2. SAGA OG ÞRÓUN BYGGÐAR

Á öldum áður var talsverð byggð í mörgum af eyjum Breiðafjarðar en nú er svo komið að allar eyjarnar eru fallnar í eyði nema Flatey enda mikil hlunnindajörð og landgæði þar mjög góð. Að öllum líkindum hefur Flatey verið þungamiðja gamla Flateyjarhrepps og Breiðafjarðar allt frá fyrstu öldum byggðar. Eyjan á sér því langa og merka sögu.²⁹

Í Flatey er enn búið árið um kring og eru að auki fjölmörg hús í eyjunni í notkun yfir sumartímann auk þess sem þangað liggur talsverður straumur ferðamanna. Því eru enn mikil umsvif í eyjunni, sér í lagi yfir sumarmánuðina.³⁰

Eyjan á sér langa og merka sögu og þó að búseta í Flatey sé rakin aftur til landnáms verður hér, líkt og í byggða- og húsakönnun í Flatey í Breiðafirði, áhersla á verslunar- og byggingarsöguna sem þorpið í Flatey endurspeglar í dag.

Landkostir hafa löngum þótt góðir í Flatey; jarðvegur frjósamur, lítil snjóalög, fjörubeit örugg og gnægð fiskjar, sels, fugla og eggja. Samkvæmt Landnámu nam Þrándur mjóbeinn Vestureyjar og bjó í Flatey. Fyrstu aldirnar var öll byggð í Flatey á eyjunni miðri, en hún færðist svo að höfninni með aukinn verslun.³¹

Í niðurstöðum fornleifaskráningar kemur fram merki um elstu byggðina eru á háeyjunni og þar sunnan við, þar sem í dag eru kirkjugarðurinn, kirkjan, bókhlaðan og Klausturhólar. Þar eru jafnframt minjar um eldri byggð sem í dag er horfin s.s. gamla bæjarstæði Miðbæjar auk fleiri húsa í

hallanum til suðurs. Miðbær stóð fast austan við kirkjugarðinn, á hæsta punkti Flateyjar en vestan við núverandi kirkju. Þarna í kring hefur enn verið byggðaklasi býlis og útihúsa um 1900.³²

Klaustur var sett í Flatey 1172 og stóð til 1184 á Klausturhólum en einu sjáanlegu minjar um það er Klaustursteinn, sem í er klappaður bolli sem vígt vatn var haft í.¹⁵ Kirkja var fyrst reist í Flatey á öndverðri 11. öld, en það var stór torfkirkja með torfpaki sem stóð innan í gamla kirkjugarðinum. Nýja kirkjan sem nú stendur í Flatey var byggð árið 1926 og var þá færð utan fyrir kirkjugarðinn.³³

²⁹ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

³⁰ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

³¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

³² Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

³³ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

Mynd 7. Miðsvæði eyjunnar þar sem elstu minjar um byggð eru að finna

Samkvæmt manntölum bjuggu 106 manns í Flatey í byrjun átjándu aldar en 81 í byrjun þeirrar nítjándu. Um miðja þá öld, þegar verslun í Flatey stóð í miklum blóma, bjuggu svo 143 manns í Flatey og svipuð íbúatala hélst út 19. öldina.³⁴

³⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

³⁵ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

³⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Myndun þéttbýlis

Byggðin í þorpinu, sem nú er eitt helsta einkenni Flateyjar, þéttist ekki að ráði fyrr en á 19. öld en áður var þar verslunarstaður. Lítil þryði þótti að þessu nýja plássi til að byrja með og margir söknuðu gömlu þungamiðju byggðarinnar.³⁵

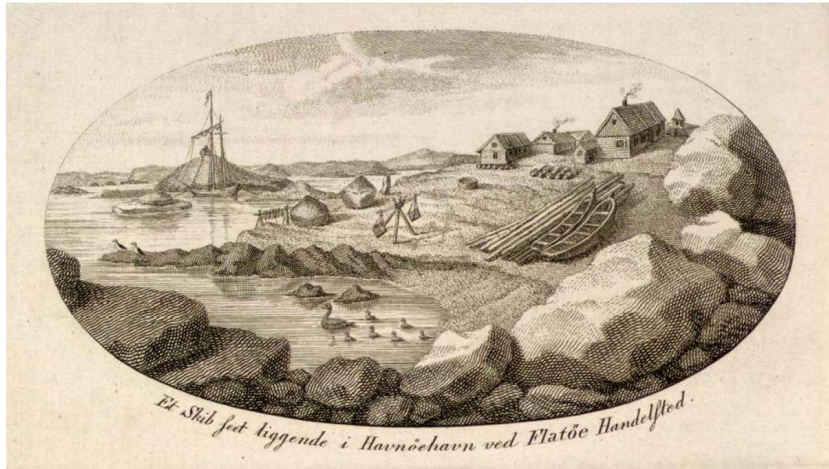
Á síðari hluta 15. aldar varð Flatey ein af miðstöðvum enskra duggara, en síðar Hansakaupmanna sem versluðu að líkindum í Flatey meginhluta 16. aldar. Árið 1602 lagðist Flatey af sem verslunarhöfn og stóð svo fram til 1777 þó að einhver skip hafi komið þangað í verslunarerindum.³⁶

Stjórn konungsverslunarinnar féllst á að endurvekja Flatey sem verslunarstað árið 1777 eftir könnun á höfninni í Hafnarey, sem þótti góð hafnarstaða. Flatey þótti jafnframt þjóna vel hagsmunum íbúa við Breiðafjörð og bjóða upp á nægt land fyrir verslunarhús. Þá um vorið sendi konungsverslunin skip til Flateyjar með efni í verslunarhús og var það reist um sumarið.³⁷

Fyrstu árin gekk verslunin brösuglega en eftir að reyndur verslunarmaður, Pétur Andreas Kúld, hóf á stýra henni fór verslunarreksturinn að ganga sem skildi. Annað verslunarhús var byggt, sem síðar var kallað Svartapakkhús. Pétur og síðar sonur hans Eiríkur ráku verslun í Flatey til 1815. Út 19. öldina og fram á þá 20. ráku ýmis kaupmenn verslun í Flatey og fyrir tilstilli þeirra risu fleiri timburhús í þorpinu sem mörg eru horfin en sum hver standa enn í dag.³⁸

³⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

³⁸ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

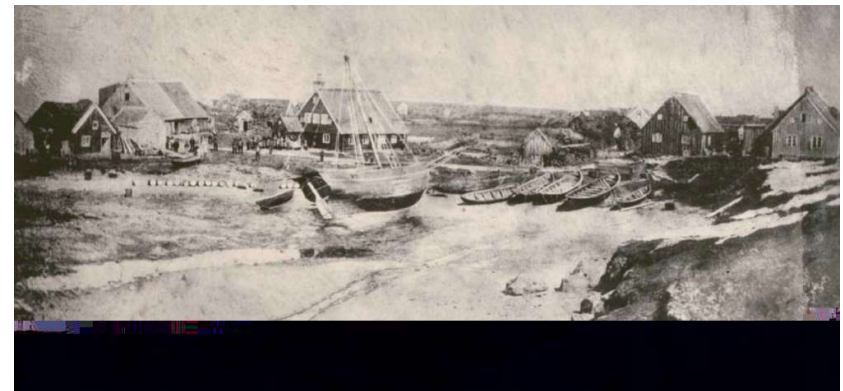
Mynd 8. Verslunarstaðurinn í Flatey árið 1818.³⁹

Árið 1818 kom út í Kaupmannahöfn lóðsbók fyrir Ísland, en í henni er m.a. að finna teikningu af Flatey (sjá mynd 8). Myndin sýnir hús við Grýluvog og skip í höfninni í Hafnarey. Stærst húsanna er Gamlhús sem byggt var 1777, með reykhálf og litla viðbyggingu við vesturstafn. Austur af því sést lítið hús með toppmyndað þak og umhverfis það virðist vera trégirðing. Norðan við Gamlhús eru tvö hús og er reykhálfur á öðru þeirra og er það líklegast krambúðin frá 1779. Austan við það sést þriðja húsið óljóst en húsið að vestanverðu er sennilega pakkhús. Skipið í höfninni er við legufæri og efst uppi á eyjunni er lítið hús eða mannvirkir og er nærtækt að ætla að þaðan hafi verið fylgst með skipakomum. Verslunarhúsið sem kallað var Gamlhús skemmdist í bruna 1899 og var rífið 1907.⁴⁰

³⁹ Löwenörn, Poul de, 1818.

⁴⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Fram kemur í byggða- og húsakönnun að rúmum tveimur áratugum síðar, 1840 samdi Ólafur Sivertsen, prestur í Flatey lýsingu á verslunarstaðnum. Þar kemur fram að af lýsingu Ólafs má gera ráð fyrir því að timburhúsin fjögur, sem hann getur um í verslunarstaðnum, séu þau sömu og teikningin frá 1818 sýnir. Mikilvæg framför hefur orðið í fiskveiðum; þilskipaútgerð er hafin og Silfurgarðurinn verið hlaðinn fyrir Grýluvog. Íbúum í þorpinu hefur fjölgað og hafa hinir nýju íbúar byggt sér torfhús.⁴¹

Mynd 9. Húsin við verslunarstaðinn við Grýluvog um árið 1870. Öll húsin eru nú horfin nema Hermannshús sem er yst til hægri.⁴²

Guðmundur L. Hafsteinsson tekur fram í byggða- og húsakönnun (2006) að fyrir botni Grýluvogs og á tanganum, Plássinu eða Kaupborginu, voru þrýðilegar aðstæður til að byggja nauðsynleg hús fyrir verslunina; pakkhús, sölubúð og íbúðarhús. Aðstæður í landi settu þó byggðinni ákveðnar skorður. Landrými var takmarkað vegna mýrlendis á milli

⁴¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁴² Þjms. Sigfús Eymundsson.

hamrabeltanna, sunnan við byggðina – Brekku – og við ströndina að norðanverðu – Norðurbakka eða Bakka. Um miðja 19. öld var byggðin farin að teygja sig austur eftir Bökkunum og austur með Brekku þar sem land var þurrara. Skansmýri, og einnig Innstabæjarmýri austan hennar, settu því þróun byggðarinnar ákveðin takmörk en voru hins vegar nauðsynlegar vegna vatnsöflunar.⁴³

Núverandi byggð

Nýtt timburhús var byggt í þorpinu árið 1843, Hermannshús, og svo viðbyggingu við austurstafn þess, Gunnlaugshús árið 1851.

Mynd 10. Félagshús; Hermannshús (brúnt) og Gunnlaugshús (gult)

⁴³ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Þessi tvö hús, einnig kölluð Félagshús, eru elstu húsin í Flatey.

Þau hús sem byggð voru í þorpinu fram til 1906 og enn standa eru þessi:

- Félagshús 1843 og 1851
- Bentshús 1871
- Bjarg 1879 (nýtt hús með sama útliti og gamla húsið, byggt 1996)
- Eyjólfshús 1885
- Vogur 1885
- Vorsalir 1895
- Vertshús 1886
- Eyjólfspakkhús um 1870-1880
- Samkomuhúsið um 1880-1890

Þá hefur eitt hús varðveist annarsstaðar sem upphaflega var byggt úti í Flatey. Það er Kúldshús sem reist var niður við sjó suður frá kirkjugarðinum árið 1848, en hefur síðan verið flutt víða og er núna á Stykkishólmi.⁴⁴

Flateyjar-framfarastiftunin svokölluð var stofnuð í Flatey árið 1833 af Ólafi Sívertsen prófasti í Hólsbúð og konu hans Jóhönnu Friðriku Eyjólfsdóttur. Þau ráku jafnframt heimaskóla í um 20 ár og búnaðarskóla í tvö til þrjú ár og Framfarastofnunin lét reisa Bókhöðuna í Flatey árið 1864.⁴⁵

⁴⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

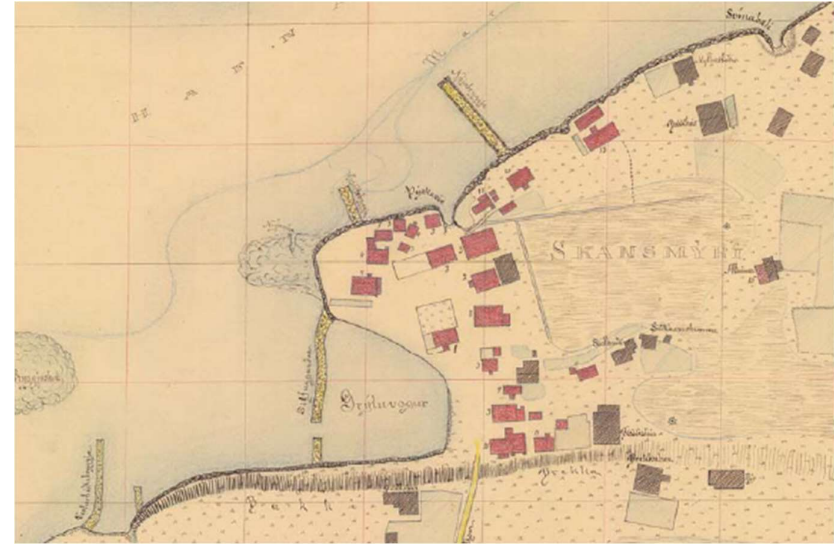
⁴⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 11. Bókhlaðan í Flatey, byggð 1864.

Samúel Eggertsson skrautritari mældi og teiknaði Flatey árið 1906, þar á meðal kort af þorpinu og nánasta umhverfi þessi, sjá mynd 12. Á kortunum eru timburhús merkt með rauðum lit en torfhús með svörtum.⁴⁶

⁴⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 12. Hluti af korti Samúels Eggertssonar af Flateyjarþorpi frá árinu 1906. Rauðlituð hús tákna timburhús en svartlituð torfhús.⁴⁷

Sjá má á kortinu að byggðin í þorpinu var þéttari en nú er; lítil hús stóðu á milli Félagshúss og Gamalhúss, þar sem Ásgarður var byggður 1907, og fimm smáhýsi eru á bakkanum næst höfninni norðan við Samkomuhúsið og Saltkjallarann sem Stórapakkhús var síðar byggt ofan á. Svartapakkhús stóð austur af Samkomuhúsinu og vestan við Bentshús voru geymsluhús. Vestast þeirra var Hafnarskemman, einnig kallað Gamla Kaupfélagið, en í því húsi hóf Kaupfélag Flateyjar starfsemi sína. Meiri breyting hefur þó orðið á byggðinni við Skansmýri. Torfhúsin sem stóðu umhverfis mýrina

⁴⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

eru öll horfin og í stað þeirra hafa síðar verið byggð timburhús og tvö steinsteypt hús. Í seinni tíð hafa þó verið byggð tvö torfhús, annað þeirra er dæluhús austarlega í Skansmýri vestan við Skólann og hitt er geymsluhús rétt austan við Gunnlaugshús.⁴⁸

Mynd 13. Flateyjarpörp um aldamótin 1900.⁴⁹

Flateyjarkort Samúels Eggertssonar frá 1906 sýnir vel hversu mjög landnýting tók mið af náttúruvari. Þorpið er á tunganum og þurrlendinu næst hinni náttúrulegu höfn og í krikanum austan Skansmýrar og norðan Innstabæjarmýrar eru matjurtargarðar þorpsbúa. Tún eru á háhrygg og suðurhluta Flateyjar og úthagar á suður- og norðurenda eyjarinnar.⁵⁰

Þegar áform voru uppi um stórfellda atvinnuuppbygginu í Flatey um miðja 20. öld – útgerð og frystihús – varð ljóst að aðstæður á eyjunni

norðanverðri gátu ekki uppfyllt þær kröfur sem gerðar voru til hafnargerðar og landrýmis. Var ný höfn og frystihús byggð á Tröllenda á vesturenda eyjarinnar að sunnanverðu og hafin bygging íbúðarhúsa á hryggnum austan við Tröllenda. Þessar áætlanir runnu út í sandinn m.a. vegna þess að fiskur hvarf af grunnslóð.⁵¹

⁴⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁴⁹ Þjms. Arnór Egilsson. AE5.

⁵⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁵¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

3. MINJAR

Í fornleifaskrá fyrir Flatey frá árinu 2016 kemur fram að Flatey er merkilegur staður út frá menningarsögulegu sjónarhorni. Þar hefur verið þéttbýli um langt skeið og eyjan er einkum þekkt fyrir vel varðveitta heild gamalla húsa í þorpinu. Húsin og náttúran eru kjarninn í upplifun flestra gesta sem heimsækja eyjuna og bætir fornleifaskráning miklu við þekkingu og skilning á þróun byggðar í eyjunni og sögulegri dýpt í landslagi og umhverfi bæja.⁵²

Mynd 14. Elsta bæjarstæðið í Flatey, austan Kirkjugarðs.²⁵

Í fornleifaskránni eru 279 minjar skráðar í Flatey. Í niðurstöðum hennar kemur fram að óvenju margar þeirra minja sem skráðar voru í Flatey eru bæjarstæði eða býli, alls 52 talsins. Þetta helgast fyrst og fremst af þéttleika byggðarinnar. Bæði voru skráð gömul bæjarstæði, til dæmis

bæjarstæðið sem gjarnan er talið hið elsta í Flatey austan við kirkjugarðinn en einnig fjöldi annarra sem voru í byggð um lengri eða skemmri tíma á ýmsum tímaskeiðum. Á nokkrum staðanna stóðu bæir úr torfi og grjóti en óvissa ríkir um staðsetningu nokkurra bæja.⁵³

Annars konar minjar í Flatey eru af ýmsum toga sem tengjast siglingum, útgerð og verslun og eru í fornleifaskráningu nefnd sem dæmi varir, bryggjur, lendingar, leiðarmerki (vörður) o.fl. en einnig minjar sem tengjast skepnuhaldi þótt ekki séu þær margar ef miðað er við fjölda býla. Í Flatey eru þó skráð fjárhús og fleiri útihús og að heimild sé um einn stekk þar sem væntanlega hefur verið stíð sundur ám og lömbum.⁵⁴

Ummerki eru um allmarga kálgarða og benda heimildir, eins og kort Samúels Eggertssonar frá 1906, og umfang garðanna til þess að ræktun, væntanlega einkum á kartöflum og hugsanlega rófum, hefur verið mikilvæg fyrir afkomu eyjarskeggja.⁵⁵

⁵² Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

⁵³ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

⁵⁴ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

⁵⁵ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

Mynd 15. Helstu minjar sem tenjast lendingum og bryggjum norðan til á eyjunni⁵⁶

Í lokaorðum fornleifaskráningar kemur fram að í Flatey eru að finna einkar fjölbreyttar minjar á afmörkuðu svæði s.s. búskap, þéttbýli, sjósókn, verslun og ræktun sem endurspeгла merka sögu Flateyjar og Breiðafjarðar.

⁵⁶ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

Mynd 16. Yfirlitsmynd úr fornleifaskráningu af þorpinu⁵⁷

Á yfirlitskorti á mynd 16 úr fornleifaskráningu af þorpinu má sjá að á þessu svæði eru húsin allsráðandi og tiltölulega litlar leifar annars konar sjást eða eldri minja nema þá helst steypuleifar eða grunnar af margs konar viðbyggingum og skúrum en ljóst er að eldri minjar hafa í flestum tilfellum lent undir húsbyggingum. Helst mætti nefna kálgarðaleifar og torf- og grjóthlaðnar tóftir austast í þorpinu og skammt austan við það. Þótt heimildir geti um marga brunna á svæðinu sjást nú litlar sem engar leifar af þeim. Hér má þó sérstaklega geta um beðasléttur sem sjást í gömlum túnum á tveimur í jaðri þorpsins, að líkindum frá 19. öld. Mannvirki sem tengjast skipa-ferðum (sjósókn/aðflutningum) setja mjög svip sinn á strandlengjuna við þorpið en þar sjást bæði leifar af nokkrum bryggjum og

vörum. Þekktastur þessara minja er vafalítið Silfurgarðurinn sem enn ber mikið á þvert yfir mynni Grýluvogs⁵⁸.

⁵⁷ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

⁵⁸ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

4. GREINING Á SVIPMÓTI BYGGÐARINNAR

Um greininguna

Hér er gerð grein fyrir helstu atriðum sem koma fram um svipmót byggðarinnar í Flatey í byggða- og húsakönnun Flateyjar frá 2006. Í könnuninni voru sérkenni þorpsins greind út eftirfarandi þáttum: Bæjarmynd, ásýnd byggðar og landslags, aðalgatnakerfi, áberandi byggingum, kennileitum, göturými, torgrýmum eða öðrum opnu svæðum.⁵⁹

Byggðarmynstrið verður til úr því sem byggt er og rýmisins þar á milli (byggingar og götur), stærðar reita (sem gatnakerfið afmarkar) og stefnu (afstöðu til átta). Þannig getur hver bær, bæjarhluti eða reitur haft mismunandi bæjarmynstur sem ræðst af götum, stígum, torgum, opnum svæðum, lóðastærð og fyrirkomulagi og gerð húsa.⁶⁰

Fjallað er um húsinn með hliðsjón af gildi þeirra fyrir svipmót og sjónlist bæjarins. Umfjöllunin tekur til samstæðna húsa, göturýma eða einstakra húsa sem eru sérstaklega áberandi vegna staðsetningar, gerðar eða útlits. Sem dæmi má nefna hús við enda götu, við torg eða á hæð í bænum, eða hús sem sökum stærðar, forms eða hæðar eru kennileiti.⁶¹

Húsabyrpingar

Þó svo að í Flateyjarþorpi og suður á Bókhúsflöt séu aðeins um 40 hús þegar allt er meðtalið þá ná þau að mynda fjölbreytt bæjarmynstur eða

þyrpingar húsa. Skipta má svæðinu upp í nokkur meginsvæði eftir sérkennum þeirra, sjá einnig mynd 17.⁶²

Húsin fyrir botni Þýskuvarar og Grýluvogs að Götuskarði. Samkomuhúsið, Vorsali Ásgarð, Vog, Pakkhúsið, Hermannshús og Gunnlaugshús.

Húsabyrpinguna í Plássinu: Vog, Ásgarð, Vorsali, Samkomuhúsið, Stórapakkhús, Eyjólfsbús og Eyjólfsþakkhús.

Götulæg hús meðfram Vertshússtíg á Bökkum eða Norðurbökkum. Bentshús, Vinaminni, Vertshús, Myllustaðir, Strýta, Bjarg og Einarshús.

Þrjú hús austan við Skansmýri: Sólheimar, Skólinn og Alheimur, ólík að formi og gerð og sitja mishátt í landslagi, en afmarka byggðina til austurs.

Þyrping fjögurra húsa sunnan við Skansmýri. Bræðraminni, Bogabúð, Berg og Vegamót (bæta mætti Hafliðaskemmu við þessa upptalningu).

Sunnan við þorpið eru fimm hús sem hafa mikil áhrif á ásýnd þorpsins og mynda ytri afmörkun þess til suðurs. Þessi hús eru Sólbakki á Bökkum, Sunnuhvoll á Brekku og fjær Flateyarkirkja og Bókhlaðan á Bókhúsflöt og Klausturhólar.

⁵⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁶⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁶¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁶² Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

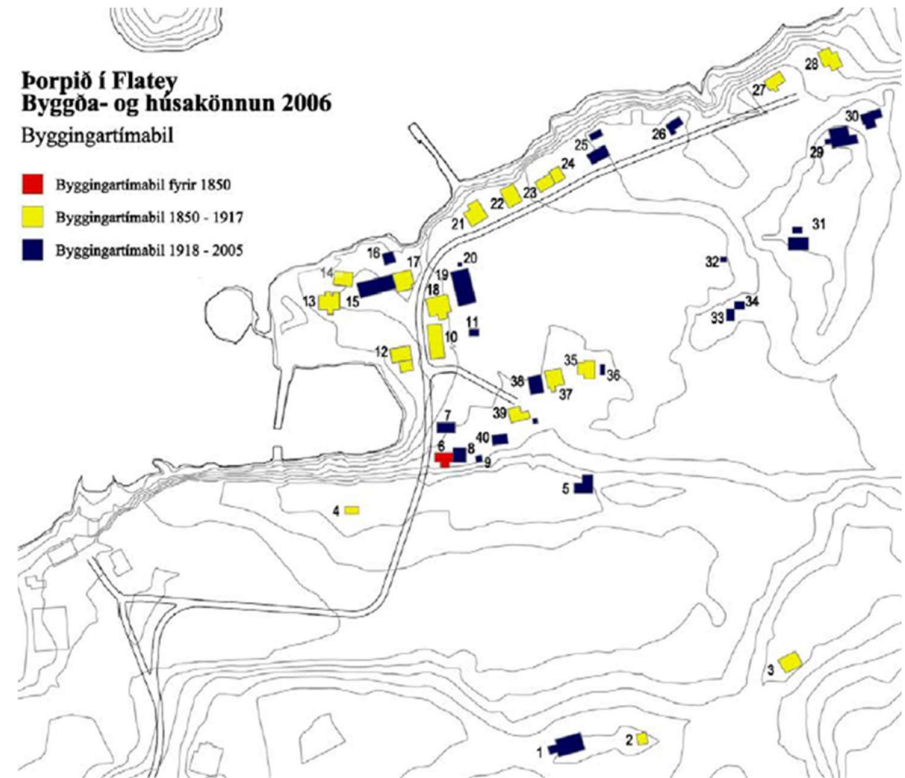
Mynd 17. Húsabyrpingar mynda fjölbreytt bæjarmynstur þorpsins⁶³

⁶³ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Aldur bygginga

Elsta húsið í Flatey er Hermannshús, byggt árið 1833. Mynd 18 sýnir byggingartímabil húsa innan svæðisins.

Öll hús og mannvirki í landinu sem eru 100 ára og eldri eru friðuð skv. lögum um menningarminjar nr. 80/2012. Því eru öll húsin sem eru rauð og gul á myndinni friðuð samkvæmt aldursákvæði. Auk þess eru þrjú hús í Flatey friðuð; Bókhlaðan, Klausturhólar og Félagshús, sjá mynd 19, en þau falla öll innan þess svæðis sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði í byggð.⁶⁴

Mynd 18. Aldur húsa í þorpinu í Flatey ⁶⁵

⁶⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁶⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 19. Friðuð hús í Flatey (gulir punktar) ⁶⁶

⁶⁶ Skjáskot úr minjagátt Minjastofnunnar (Minjastofnun, sótt 23. nóvember 2017).

Efni, stefna og afstaða húsa

Nánast öll húsin innan svæðisins eru timburhús. Húsin sem eru næst Kaupborgi eru stærst og er mest í þau lagt úr frá byggingarlistalegu sjónarmiði.⁶⁷

Húsin eru öll klædd listapili nema tvö, Ásgarður og Eyjólfshús, sem var reyndar klætt listapili í öndverðu. Til viðbótar eru tvö hús við Vertshússtíg svipuð að stærð; Bentshús og Vertshús og mætti nefna til viðbótar Myllustaði. Önnur hús, þ.e.a.s. við Skansmýri, eru minni og látlausari.⁶⁸

Mænisstefna flest allra húsa í þorpinu er því sem næst austur-vestur.

Einkennandi er fyrir innbyrðis afstöðu húsanna að þau standa ekki í beinni línu hvort við annað nema sambyggðu húsin; Félagshús og Samkomuhúsið og Stórapakkhús. Það vekur því athygli að eitt yngsta húsið í þorpinu, Myllustaðir sem byggt er samkvæmt deiliskipulagi, hafi verið sett niður í beinni línu við Vertshúsið.⁶⁹

Gróflega má skipta húsum í þorpinu í tvo flokka eftir byggingartíma, stærð og byggingarlistarlegum sérkennum. Húsin við Kaupborg auk Gunnlaugshúss og Hermannshúss við Götuskarð og Bentshúss, Vertshús og Bjargs við Vertshússtíg, falla í fyrri flokkinn. Þessi hús eru öll byggð fyrir 1908 nema Stórapakkhús, og eru klædd listapili nema Eyjólfshús, Ásgarður, Bentshús og Vertshús. Þau eru stærri og vandaðri en húsin sem skipa má í seinni flokkinn. Þetta eru hús kaupmanna og fyrirfólks, verslunarhús og pakkhús. Í þennan flokk má einnig bæta Bókhlöðunni og Klausturhólum.⁷⁰

Mynd 20. Reisuleg hús í Plássinu⁷¹

Í seinni flokkinn falla húsin við Vertshússtíg austan Myllustaða, og austan og sunnan Skansmýrar. Þetta eru frekar lítil hús að grunnfleti, mörg portbyggð og klædd að utan á margvíslegan hátt. Þetta eru hús alþýðunnar byggð á þremur fyrstu áratugum 20. aldar og hafa flest verið byggð í stað torfhúsa sem stóðu á sömu lóðum.⁷²

⁶⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

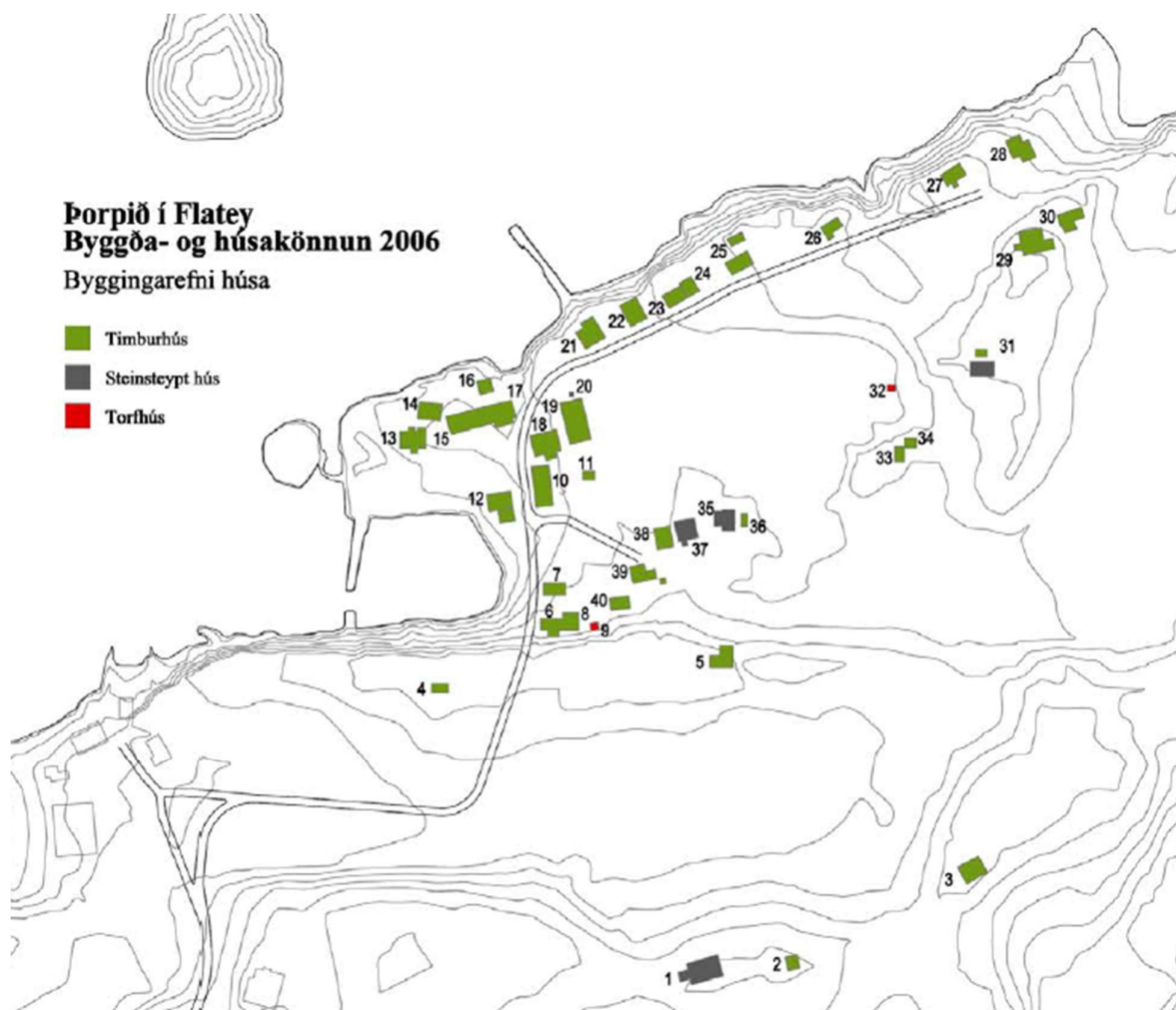
⁶⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁶⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁷⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁷¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁷² Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 21. Efni húsa í Flatey⁷³

⁷³ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Skólinn og Flateyjarkirkja skera sig út hvað varðar efnisval. Bæði þessi hús eru steinsteypt og vandað til hönnunar þeirra og frágangs.

Mynd 22. Vindskeið, þakskegg og tannstafur á Flateyjarkirkju⁷⁴

⁷⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Götumynstur í þorpinu

Torg- og göturými í þorpinu eru mörg og fjölbreytt auk áhugaverðra sjónlína á milli húsa þvert í gegnum byggðina.

Mynd 23. Vegur í gegnum þorpið

Torgrími, Kaupborg, er á milli húsanna í Plássinu en ásynd þess og Grýluvogs tekur sífelldum breytingum í takt við sjávarföll í vöginum. Þetta rými afmarkast af húsunum við Kaupborg, Silfurgarði og Bakka til suðurs.⁷⁵

⁷⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 24. Rými milli húsanna í Plássinu⁷⁶

Mynd 25. Plássið við Grýluvog⁷⁷

⁷⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁷⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 26. Þýskavör og sjávarhlið húsa í Plássinu⁷⁷

Annað torg eða bæjarrými er á milli húsanna við Skansmýri. Nú á tímum er umferð um þetta stóra opna rými takmörkuð við stígana í útjaðri þess en fyrrum, þegar heilsársbyggð var í fullum blóma í Flatey, var mýrin notuð sem skautasvell að vetri og stör slegin að sumri til. Höfnin í Hafnarey er mjög sérstakt rými frá náttúrunnar hendi.⁷⁸

⁷⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁷⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 27. Húsin við Skansmýri og Hafnarey í baksýn⁷⁹

Göturými eða götummyndir mynda húsin á milli Götuskarðs og Samkomuhússins, húsin við Vertshússtíg, húsapýrpingin sunnan Skansmýrar og húsin við stíginn á milli Hermannshúss og Gunnlaugshúss og Pakkhússins og austur fyrir Hafliðaskemmu og Vegamót. Húsin austan við Skansmýri og á Brekku og Bókhúsflöt afmarka byggðina að austan og sunnan.⁸⁰

⁸⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Vinnslutillaga til kynningar

Milli einstakra húsa eru einnig rými sem vert er að gefa gaum. Má þar nefna rýmið á milli Eyjólfshúss, Eyjólfspakkhúss og Stórapakkhúss og á milli Vorsala og Skansins og Samkomuhússins. Milli strandar og húsa við norðanvert Kaupborg er einnig áhugavert rými með bryggjum og lendingum og Hafnarey handan Hafnarsunds. Sama á við um rýmið norðan við húsin við Vertshússtíg.⁸¹

Lóðir einstakra húsa eru án afmörkunar nema hvað trégrind er í kringum Bókhöðuna og smáspildu sunnan við Ásgarð og netgrind er um hluta lóða Alheims og Bergs.⁸²

Mynd 28. Til undantekninga telst að lóð í þorpinu sé afgirt⁸³

⁸¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁸² Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Akvegur er um þorpið frá Götuskarði að Kaupborgi og austur Vertshússtíg en göngustígur frá Skólanum fyrir Skansmýri að Holustíg.⁸⁴

Mynd 29. Akvegur um þorpið og Skansmýrin

⁸³ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁸⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 30. Þyrping alþýðuhúsa á suðurbakka Skansmýrar⁸⁵

⁸⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Sjónásar og kennileiti

Áhugaverðar sjónlínur eru víða á milli húsa þvert yfir Skansmýri. Sérstaklega er bent á sjónlínur suður yfir mýrina frá Vertshússtíg þar sem húsin á Hólum sjást á milli húsanna handan við mýrina.⁸⁶

Mynd 31. Horft suður yfir Skansmýri⁸⁷

Flateyjarkirkja á miðri eyjunni er áberandi bygging, kennileiti sem sést vel að.⁸⁸

⁸⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁸⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 32. Flateyjarkirkja, Bókhlaðan og Klausturhólar eru áberandi vegna staðsetningar á háhrygg

⁸⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Relluturninn upp af Þýskuvör er enn fremur áberandi mannvirki sem hefur gildi fyrir atvinnusögu eyjarskeggja en lítið sjónrænt gildi.⁸⁹

Mynd 33. Skansinn og relluturninn⁹⁰

⁸⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁹⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁹¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Svipmót heilda utan þorpsins

Hús utan við Þorpið eru á fjórum svæðum. Á Bókhúsflöt, við Vesturbúðarvör, Krákuvör ásamt útihúsum og íbúðar- og sumarhús við götuna upp af höfninni á Tröllenda auk pósthúss í gömlum vinnuskúr.⁹¹

Húsin á Bókhúsflöt; Bókhlaðan og Flateyjarkirkja ásamt Klausturhólum mynda varðveisluverða heild. Húsin, sem eru mismunandi að stærð og byggingarefni en svipuð að formi, sitja vel í landslagi á háhrygg eyjarinnar og sjást vel að. Tvö þeirra eru friðuð; Bókhlaðan og Klausturhólar.⁹²

Húsin hafa einnig táknræna merkingu bæði fyrir menningarsögu og vegna staðsetningar. Þau standa í túni eyjarskeggja á mörkum þorpsbyggðarinnar á eyinni norðanverðri og túna að sunnanverðu.⁹³

Í niðurstöðum byggða- og húskönnunar tekur höfundur fram að huga þurfi að varðveislu þessara húsa og fara mjög varlega ef farið verður í byggingarframkvæmdir í nágrenni þeirra og vegna nálægðar við þorpið. Eðlilegt væri að líta á þorpið og svæðið suður á Bókhúsflöt og vestur að Vesturbúðavör og Teinæringsvogi sem eina heild þegar hugað er að varðveislu húsa og umhverfis þeirra.⁹⁴

Önnur heild, en allt annars eðlis, eru Vesturbúðir við Vesturbúðarvör; sjóhús byggt 1988, íbúðarhús og hjallur byggt 1947. Til þessarar heildar teljast nýlega byggð bátaskýli upp af Teinæringsvogi.⁹⁵

Fimmta húsið, Eyjaberg byggt 1994, stendur hærra í landslagi vestast á Bökkum, sker sig út úr þessari heild vegna staðsetningar, forms og útlits.

⁹² Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁹³ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁹⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁹⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Vinnslutillaga til kynningar

Verulegt ósamræmi fellst þó í því að hjólhýsi hefur verið komið fyrir sunnan við Vesturbúðir.⁹⁶

Við götuna upp frá höfninni og frystihúsinu, byggt 1950, standa sex hús byggð á tímabilinu frá 1940 til 1994. Fjögur þeirra standa sunnan megin við götuna en tvö norðan megin.

⁹⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

5. VARÐVEISLUMAT

Um matið

Við gerð byggða- og húsakönnunar fyrir Flatey árið 2006 var lagt mat á varðveislugildi flestra stakra bygginga innan svæðisins, eins og sjá má á mynd 34. Þar var byggt á SAVE aðferðinni sem fellst í því að meta listrænt, menningarsögulegt, umhverfislegt og upprunalegt gildi byggðarinnar. Gerð er greind fyrir niðurstöðu þess mats hér.

Varðveislugildi húsa getur verið mjög mismunandi eftir því hvort litið er til mikilvægis húss fyrir umhverfi þess eða til varðveislusjónarmiða með tilliti til menningarverðmæta. Við bæjar- og húsakönnun er fyrst og fremst litið til mikilvægis hvers húss fyrir umhverfi sitt og bæinn sem heild og varðveislugildi hans metinn út frá því. Vegna sérstöðu þorpsins í Flatey var einnig lögð áhersla á að meta varðveislugildi húsanna með tilliti til menningarverðmæta.⁹⁷

Í mati á varðveislugildi húsa í Flatey er gefin einkunn á bilinu 1-9, þar sem 1 táknar hæsta varðveislugildi en 9 það lægsta.⁴⁴

Varðveislugildi húsa

Eins og sjá má á mynd 34 sýna niðurstöður varðveislumats að 8 hús næst Kaupthorgi fengu hæsta gildið og þar af tvö við Vertshússtíg og eitt hús gildi 2. Af húsum umhverfis Skansmýri fengu 14 varðveislugildið (3) en sex þeirra miðlungs varðveislugildi (4-6).⁹⁸

Hátt varðveislugildi (1-3) fengu því 22 hús í þorpinu og við þau bæstast Gunnlaugshús og Hermannshús og húsin þrjú á Bókhúsflöt eða 26 hús samtals, en 6 hús fengu miðlungs varðveislugildi (4-6).⁹⁹

Eftirfarandi hús fengu varðveislugildi 1-3:¹⁰⁰

- Flateyjarkirkja (1)
- Hermannshús og Gunnlaugshús (1)
- Eyjólfsþakkhús (1)
- Vorsalir (1), Bentshús (1)
- Vertshús vesturendi (1)
- Klausturhólar (2)
- Bjarg (2)
- Sólbakki (3)
- Pakkhús norðan við Hermannshús (3)
- Ásgarðshjallur (3)
- Vinaminni (3)
- Vertshús austurendi (3)
- Strýta (3)
- Einarshús (3)
- Skólinn (3)
- Sólheimar (3)
- Alheimur (3)
- Hjallur við Alheim (3)
- Bræðraminni (3)
- Hjallur við Bræðraminni (3)
- Bogabúð (3)
- Berg (3)

⁹⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁹⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

⁹⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹⁰⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Vinnslutillaga til kynningar

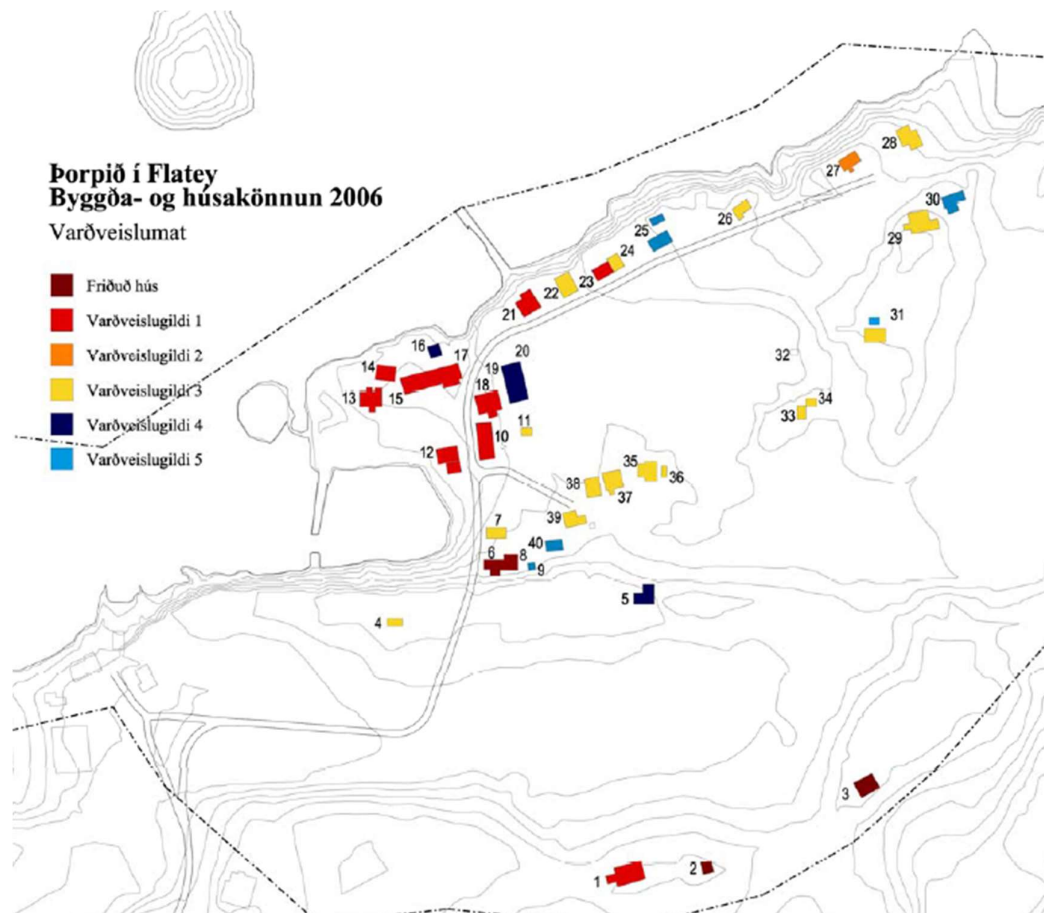
- Vegamót (3)

Hús sem hafa fengið varðveislugildi 4-5 eru eftirfarandi: ¹⁰¹

- Sunnuhvoll (4)
- Skansinn (4)
- Bjössahjallur norðan við Stórapakkhús (4)
- Útihús við Sólheima (5)

- Geymsluskúr við Skólann (5)
- Hafliðaskemma (5)
- Hjáleigan (5)
- Myllustaðir ásamt geymslu (5)

¹⁰¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 34. Varðveislugildi húsa¹⁰²

¹⁰² Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Byggingarlistarlegt gildi

Eins og kemur fram í byggða- og húsakönnun má skipta byggingum í þorpinu í tvo flokka út frá byggingarlistarlegum sérkennum. Annarsvegar er þar um að ræða vegleg hús efnaðs fólks og hinsvegar minni og einfaldari hús alþýðufólks.¹⁰³ Þessir tveir flokkar hafa því listrænt gildi á ólíkan hátt. Þó að stærri og vandaðri húsini hafi að einhverju leiti meira listrænt vægi þá eru alþýðuhúsini ekki síður merkileg því þau endurspeglar húsagerðalist venjulegs fólks fyrr á tímum. Í gömlum bæjum eru það oft stóru og veglegu húsini sem eru vernduð og viðhaldið á meðan þau minni víkja fyrir annarri byggð. Þess vegna er ekki síður mikilvægt að vernda alþýðuhúsini.

Það er ekki síst blanda þessara tveggja flokka sem skapar heildarsamhengi byggðarinnar í Flatey. Á fáum stöðum á landinu er að finna svo vel varðveitta heild gamalla húsa sem ekki hefur verið raskað með einhverjum hætti. Yfirbragð byggðarinnar í þorpinu í Flatey er óvenjulega fallegt og upprunalegt og ber skýrt vitni um byggingarlist Íslendinga á síðari hluta 19. aldar og fyrri hluta þeirrar 20.

Byggingarlist svæðisins hefur því hátt varðveislugildi.¹⁰⁴

Menningarsögulegt gildi

Eins og bent er á í niðurstöðum fornleifaskráningar þá er Flatey merkilegur staður út frá menningarsögulegu sjónarhorni. Eyjan er einkum þekkt fyrir vel varðveitta heild gamalla húsa í þorpinu og þar hefur verið þéttbýli um langt skeið.¹⁰⁵ Byggðin í Flatey ber vitni um útlit sjávarþorpa á

umbrotatímum þegar þéttbýlismyndun er að hefjast á Íslandi um miðja nítjándu öld og byrjun þeirrar tuttugustu.

Byggðin í Flatey er þó ekki síður merkileg fyrir þær sakir að hún endurspeglar mannvistarsögu Breiðafjarðareyja. Margar eyjar á Breiðafirði hafa langa sögu búsetu, þar sem eyjabúskapur, hlunnindasöfnun og útræði sköpuðu lifibrauð fyrir margar kynslóðir Íslendinga. Eins og fram kemur í verndaráætlun Breiðafjarðar voru Breiðfirðingar vel settir vegna hlunnindabúskapsins og fjöldi menningarminja er tengdur þessum nytjum gegnum aldirnar. Flatey er lykilstaður í þessari sögu og var um tíma miðstöð verslunar við Breiðafjörð og menningarmiðstöð á landsvísi, en þar var fyrsta bókhlaða landsins reist árið 1864.¹⁰⁶ Þá skapaðist sérstök menning og búskaparhættir í Breiðafjarðareyjum sem eru að miklu leyti horfin í dag, fyrir utan byggðina í Flatey sem lifnar við á sumrin auk sumardvalar í öðrum eyjum Breiðafjarðar.

Byggðin í Flatey er því sérstök á menningarsögulegan hátt út frá tveimur sjónarhornum. Annarsvegar er hún vel varðveitt dæmi um þorp frá árdögum þéttbýlis á Íslandi og hinsvegar er hún merkileg hvað varðar eyjabúskap á Breiðafjarðareyjum.

Þorpið í Flatey hefur því hátt menningarsögulegt gildi.¹⁰⁷

¹⁰³ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹⁰⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹⁰⁵ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

¹⁰⁶ Breiðafjarðarnefnd, 2014.

¹⁰⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 35. Fjölbreyttar byggingar við Skansmýri

Umhverfisgildi

Umhverfisgildi húsa er metið út frá mikilvægi hússins fyrir nærliggjandi hús, götumynd eða hverfi. Einnig er lagt mat á hvort staðsetning húss í landslagi eða á lóð falli að umhverfinu eða ekki. Húsin í Þorpinu hafa almennt hátt umhverfisgildi og móta hluta af heild. Á háhrygg eyjarinnar sitja húsin vel í í landslagi.¹⁰⁸

Umhverfisgildi byggðarinnar í Þorpinu er því metið hátt.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹⁰⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 36. Byggð í Flateyjarþorpi séð frá sjó

Upprunalegt gildi

Í Flatey eru að finna einkar fjölbreyttar minjar á afmörkuðu svæði, s.s. um búskap, þéttbýli, sjósókn, verslun og ræktun, sem endurspeгла merka sögu Flateyjar og Breiðafjarðar. Í fornleifaskráningu fyrir Flatey kemur fram að Flatey er merkilegur staður út frá menningarsögulegu sjónarhorni. Þar hefur verið þéttbýli um langt skeið og eyjan er einkum þekkt fyrir vel varðveitta heild gamalla húsa í Þorpinu.¹¹⁰

¹¹⁰ Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2016.

Meirihluti húsanna hefur hátt upprunagildi. Húsin teljast upprunaleg í útliti og hafa mörg verið færð til upprunalegrar gerðar. Samkvæmt niðurstöðum byggða- og húsakönnunar er ekkert hús sem hefur lágt upprunagildi.¹¹¹

Upprunagildi húsanna og byggðarinnar í heild telst almennt hátt¹¹².

Ástand

Flest húsin eru í góðu standi og mikil vinna og metnaður hefur verið lagður í viðhald bygginga í gegnum árin. Þetta skapar mjög fallegt svipmót byggðarinnar sem heild. Flatey gæti verið fyrirmynd annarra staða í þessum efnum.¹¹³

Ástand byggðarinnar hefur því hátt varðveislugildi.¹¹⁴

Niðurstaða

Byggðin í Flatey hefur mikið varðveislugildi fyrir margra hluta sakir. Fyrst bera að nefna ýmsar merkilegar byggingar sem eru ríkar af sögu og hafa hátt varðveislugildi hver fyrir sig. Nokkrar byggingar standa upp úr, s.s. friðlýstu húsin, Flateyjarkirkja og stóru húsin í plássinu en á heildina litið mörg hús í eyjunni hátt varðveislugildi eins og sjá má á mynd 34. Í niðurstöðukafla byggða- og húsakönnunar segir jafnframt að „þessar niðurstöður sýna með ótvíræðnum hætti að húsin í Flateyjarþorpi hafa mjög mikið gildi sem menningarverðmæti ekki aðeins fyrir íbúa sveitarfélagsins heldur fyrir landsmenn alla“.¹¹⁵

Það er þó ekki síður samspil þessara bygginga, hvernig þau raðast upp og spila saman, sem vert er að gefa gaum og vernda heildstæð mynd þorpsins. Byggingarlistarlegt og menningarsögulegt gildi byggðarinnar er hátt vegna þessa samspils; húsakynni ólíkra þjóðfélagshópa sem endurspegla eyjabúskap og þéttbýlismyndun í Flatey. Umhverfisgildi byggðarinnar er óumdeilt vegna staðsetningar sinnar og samspils við einstakt landslagið og náttúruna, en upprunalegt gildi og ástand byggðarinnar hafa einnig hátt varðveislugildi.¹¹⁶

Niðurstöður byggða- og húsakönnunar sýna að þorpið býr yfir sérstökum gæðum sem óvíða eru ennþá til staðar í sama mæli í svo fáum húsum. Þar kemur fram að:

*„Þessi gæði eru bundin umhverfi húsanna, samstæðum húsa, þorpinu sem heild og einstökum húsum. Minnstu inn grip eða breytingar á húsum geta því haft veruleg áhrif á ásýnd byggðar. Sérstæða þorpsins er slík að ekki verður litið fram hjá þeirri staðreynd að mikilvægi þess er ekki einungis bundið við Flatey eða Reykhólahrepp heldur landið allt“.*¹¹⁷

Niðurstaða þessa varðveislumats er því að þorpið í Flatey sem heild hafi hátt varðveislugildi.¹¹⁸

Verndarflokkar

Eftirfarandi verndarflokkar voru auðkenndir í niðurstöðum á varðveislumati byggðar og einstakra húsa á húsverndarkorti. Þar koma friðuð hús, hús byggð fyrir 1850 og kirkjur byggðar fyrir 1918 auk húsa sem friðuð eru af menntamálaráðherra, auðkennd með bláum lit. Einstök hús, húsaraðir og

¹¹¹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹¹² Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹¹³ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹¹⁴ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹¹⁵ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹¹⁶ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

¹¹⁷ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

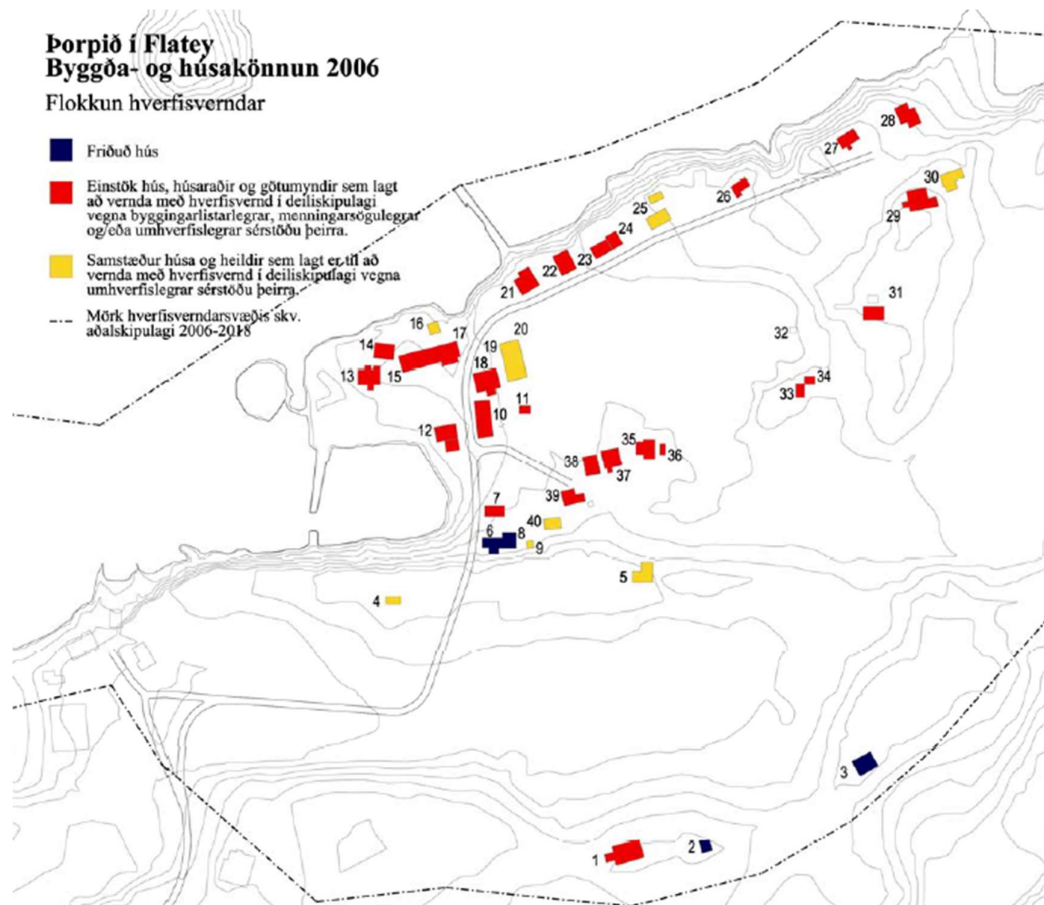
¹¹⁸ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Vinnslutillaga til kynningar

götumyndir sem lagt var til að vernda með hverfisvernd í deiliskipulags vegna byggingarlistarlegrar, menningarsögulegrar og/eða umhverfislegrar sérstöðu þeirra eru auðkennd með rauðum lit. Samstæður húsa og heildir

sem lagt var til að vernda með hverfisvernd vegna umhverfislegra sérstöðu þeirra eru auðkennd með gulum lit.¹¹⁹

¹¹⁹ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

Mynd 37. Verndarflokkar¹²⁰

¹²⁰ Guðmundur L. Hafsteinsson, 2006.

6. VERND OG UPPBYGGING

Lagt er til að byggðin í Flatey verði skilgreind sem verndarsvæði í byggð skv. lögum nr. 87/2015 og byggir tillagan á því mati sem lýst er í 6. kafla.

Áherslur við móttöku verndarstefnu

Sú tillaga að gera þorpið að verndarsvæði í byggð á grunni laga þar um og tilheyrandi tillaga að verndarstefnu sem hér er sett fram, er því í senn áréttning á því sem þegar gildir um þorpið og staðfesting á mikilvægi þess á svæðis- og landsvísu. Segja má að þorpið í Flatey sé nú þegar verndarsvæði ef litið er til þess hve vel hefur tekist að standa vörð um húsin og miðað við þau ákvæði sem gilda um byggðina samkvæmt lögum um menningarminjar og lögum um vernd Breiðafjarðar, auk stefnu og ákvæða í verndaráætlun Breiðafjarðar, aðalskipulagi Reykhólahrepps og í gildandi deiliskipulagi fyrir þorpið. Engu að síður þykir ástæða til að skilgreina svæðið sem verndarsvæði í byggð til að festa vernd þess ennfrekar í sessi til langrar framtíðar.

Auk gildandi ákvæða hefur við móttöku tillögu að verndarstefnu verið litið til þeirra áherslna sem samfélagið í Flatey hefur þegar mótað í samfélagssamningi Flateyinga sem byggður er á áherslum sem komu fram á Eyjaþingi hagsmunaaðila í Flatey sumarið 2010. Samkvæmt samningnum líta Flateyingar líta svo á að aðstandendur húsanna hafa sinnt hlutverki gæslumanna Flateyjar og staðið vörð um náttúru eyjarinnar, menningar og sögu. Lögð er áhersla á að varðveita arf forfeðra og skerða ekki möguleika kynslóða framtíðarinnar á að geta upplifað einstakt umhverfi Flateyjar.

Í samræmi við ofangreint er við stefnumótunina lögð áhersla á jafnvægi á milli verndunar og uppbyggingar þannig að byggð í Flatey nái að þrífast

um leið og staðinn er vörður um þau miklu menningarverðmæti sem í þorpinu eru. Með því er átt við að verndun þýði ekki að engu megi breyta í eldri byggð, heldur að breytingar innan verndarsvæðis skuli miða að því að styrkja þá þætti í byggðinni sem varðveislugildi hennar felst í.

Verndarstefna

Uppbygging stefnunnar

Sett er fram eitt meginmarkið fyrir Flatey sem lýsir framtíðarsýn m.t.t. samfélags og umhverfis. Til þess að stuðla að framtíðarsýnni er sett fram markmið sem snúa að þrennu; samfélagi og búsetu; byggingum og mannvirkjum; og minjum og landslagi. Fyrir hvert markmið eru settar fram leiðir sem annarsvegar geta verið áherslur til að fylgja eftir við aðal- og deiliskipulagsgerð og hinsvegar verkefni, aðgerðir eða framkvæmdir sem lagt er til að ráðist verði í til að viðhalda byggð og minjum.

Tillaga að verndarstefnu

Framtíð í Flatey

Meginmarkmið: Byggð í Flatey beri vitni um ríka virðingu fyrir menningarverðmætum og lífríki. Vandað sé til viðhalds húsa, minja og landslags út frá varðveislugildi en um leið leitast við að styðja við samfélag eyjarinnar.

Samfélag og búseta

Markmið: Stuðlað verði að því að heilsársbúseta viðhaldist í Flatey. Ferðaþjónusta þróist innan þolmarka náttúru og mannlífs og umhverfisvænar áherslur séu í öndvegi við þróun atvinnulífs og byggðar.

Leiðir að markmiði:

- Áherslur við skipulagsgerð:
 - Setja sveigjanlega skilmála fyrir byggðina svo nýta megí húsin sem best.
 - Skilgreina gönguleiðir og áfangastaði sem segja sögu lands, lífríkis og búsetu og nýtast jafnt íbúum sem gestum, dreifa álagi og beina umferð frá viðkvæmum svæðum.
- Verkefni, aðgerðir, framkvæmdir:
 - Byggja upp innviði, þ.e. sorphirðu, frárennsli, vatnsveitu og rafveitu.
 - Vinna að því að tryggja öryggi í samgöngum, allt árið um kring.
 - Endurgera varnargarða og viðhalda þeim til að koma í veg fyrir skemmdir sem geta orðið vegna ágangs sjávar.
 - Hanna og setja upp fræðslukilti og merkingar þar sem við á.
 - Bæta þjónustu við ferðamenn, s.s. salerni og ruslatunnur.

Byggingar og mannvirki

Markmið: Unnið verði að því að vernda og styrkja svipmót byggðarinnar og viðhalda byggingarlistarlegu og menningarsögulegu gildi hennar, ásamt samspili við einstaka náttúru og landslag. Stuðlað verði að verndun og viðhaldi einstakra húsa sem og þorpsins sem heildar.

Leiðir að markmiði:

- Áherslur við skipulagsgerð:
 - Hlúa að fjölbreyttum bæjarrýmum og samspili við landslag, s.s. göturýmum og torgum í þorpinu og áhugaverðum sjónlínunum að kennileitum á eyjunni.

- Fylla inn í skörð í þorpsmyndinni til samræmis við gildandi deiliskipulag.
 - Halda byggingaframkvæmdum í lágmarki og gæta þess að þær leiði til eins lítillar röskunar og kostur er.
- Verkefni, aðgerðir, framkvæmdir:
 - Endurgera og viðhalda húsum, umhverfi og almenningsrymum með þeim hætti að það styrki heildarásýnd svæðisins.
 - Miða að því að bæta það sem fyrir er og færa hús og mannvirki nær upphaflegri gerð eftir því sem tækifæri gefst.

Minjar og landslag

Markmið: Vernda fornminjar og landslagssérkenni sem bera vitnisburð um sögu Flateyjar og Breiðafjarðar allt aftur til landnáms. Tryggja vernd einstakrar náttúru eyjarinnar, landslags og landslagsheilda.

Leiðir að markmiði:

- Áherslur við skipulagsgerð:
 - Gera grein fyrir minjum og setja verndarákvæði um þær.
 - Tryggja samræmi við stefnu í Verndaráætlun fyrir Breiðafjörð.
- Verkefni, aðgerðir, framkvæmdir:
 - Endurgera og viðhalda mannvirkjum sem bæði eru merkilegar minjar og þjóna ennþá mikilvægu hlutverki, s.s. garðar og bryggjur.

HEIMILDASKRÁ

Árni Björnsson, Eysteinn G. Gíslason, Ævar Petersen (1989). *Ferðafélag Íslands Árbók 1989. Breiðafjarðareyjar*.

Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir (2016). *Fornleifar í Flatey: Aðalskráning*. Reykjavík: Fornleifafélag Barðstrendinga og Dalamanna.

Breiðafjarðarnefnd 2014. *Verndaráætlun fyrir Breiðafjörð: 2014-2019*. Stykkishólmur.

Guðmundur L. Hafsteinsson (2006). Þorpið í Flatey á Breiðafirði – Byggða- og húsakönnun. Reykholar: Reykholahreppur.

Eyjafing samantekt. Samantekt unnin af Sigurborgu Kr. Hannesdóttur. 2010

Landmótun. 2008. Reykholahreppur Aðalskipulag 2006-2018. file:///C:/Users/hildur/Downloads/A%C3%B0alskipulag_2006-2018_-_Tillaga_-_%C3%A1g%C3%BAst_2008.pdf. Staðfest af umhverfiráðherra þann 24. ágúst 2009.

Lög um verndarsvæði í byggð. 2015 nr. 87 13 júlí. <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2015087.html>

Löwenörn, Poul de (1818). *Den Islandske Kyst*, 11. Udgivet fra det Kongelige Søekaarte-Archiv 1818. København 1818.

Minjastofnun. Gögn úr Minjavefsjá. Sótt 23. nóvember 2017. <http://www.minjastofnun.is/gagnasafn-/kortavefsja/>

Minjastofnun Íslands 2017: Leiðbeiningar 3. Verndarsvæði í byggð. Sjá: http://www.minjastofnun.is/media/leidbeiningarit/Verndarsvaedi_greinarog_erd_leidbeiningar_utgafa1_03032017.pdf

Ólafur Sívertsen. Barðastrandasýsla. Sóknarlýsingar Vestfjarða, I. 121-122.

Samfélagssamningur Flateyinga. 2011.

Umhverfisstofnun. Gögn sótt 23. nóvember 2017. <https://www.ust.is/einstaklingar/nattura/fridlysingar-i-vinnslu/flatey-a-breidafirdi/>

VT Teiknistofa. Flatey á Breiðafirði, Þorpið. Deiliskipulagsuppdráttur. <http://skipulagsaaetlanir.skipulagsstofnun.is/skipulagsvefur/DisplayDoc.aspx?itemid=01634425554465575000>

Ljósmyndir í greinargerðinni eru teknar af Árna Geirssyni, nema annað sé tekið fram.